

İRAN (AZERBAJCAN) TÜRK AĞIZLARINDA YÜKLEME HÂLİ EKLERİ

*Talip DOĞAN**

ÖZET

Türkçede hâl ekleri, işlev sahasının genişliğinden dolayı cümlenin anlamını belirlemede büyük rol oynar. Türkçenin hem tarihî metinlerinde hem de yaşayan lehçe ve ağızlarında yükleme hâli eklerinin de çeşitli görevler üstlenmekle bu açıdan dikkati çektiği görülmektedir.

Bu çalışmada İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında işletilen yükleme hâli eklerinin; tarihî lehçelerle birlikte Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi ağızlarıyla da mukayese edilmek suretiyle, isim kök ve gövdelerinde, çokluk ve iyelik eki almış kelimelerde ve zamirlerde kullanılma özellikleri, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre durumu ve eklendiği unsurlardaki işlevleri bakımından incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâl Ekleri, Yükleme Hâli Ekleri, İran (Azerbaycan) Türk Ağızları.

SUFFIXES OF ACCUSATIVE IN IRAN (AZERBAIJAN) TURK DIALECTS

ABSTRACT

Case endings in Turkish have an important role on identifying the meaning of the sentence because of the width of function area. As a consequence, it has been understood that the suffixes of accusative both in historical texts of Turkish and in living dialects draw attention due to having various functions.

In this study, by comparing to the dialects of Azerbaijan and Turkish dialects also together with historical dialects, it has been aimed to analyze the noun stems of the suffixes of accusative in Iran (Azerbaijan) Turkish dialects, their using features in words and pronouns with plural suffix and possessive suffix, their position in palatal and labial harmony and their functions in the elements to which was added.

Key Words: Case Endings, Suffixes of Accusative, Iran (Azerbaijan) Turkish Dialects.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: dogan.talip@hotmail.com

Genel itibariyle hâl; ismin, cümledeki diğer unsurlarla ilişkisini sağlayan bir gramer kategorisi şeklinde değerlendirilir. Türkçede ismin hâllerinden biri de yükleme hâlidir.

Yükleme hâli; ismin, cümlede yapma bildiren (geçişli) fiilin doğrudan etkisi altında olduğu hâldir¹. Yapma bildiren (geçişli) fiil, nesne gerektirdiği için yükleme hâli cümlelerin nesnesi üzerinde olur. Bu suretle nesne² cümlede yardımcı değil, zorunlu unsurlardan biridir. Ayrıca cümlede yükleme hâlindeki nesne, bilinip bilinmemesine göre “belirli” ve “belirsiz” olmak üzere iki türdedir (Zeynalov 1993, 75-100; Ergin 1997, 226-243; Banguoğlu 2004, 325-329). Türkçenin tarihî dönemlerinde olduğu gibi İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında da nesnenin “belirli”liği, çeşitli gramatikal yollarla sağlanmaktadır. İşte, yükleme hâli eklerinin temel görevlerinden biri de cümlede nesneyi genellikle ayırarak “belirli” yapmaktır.

Cümlede nesneye “belirli”lik kazandırmaya yarayan yükleme hâli ekleri, İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında +I, +nI, +n olmak üzere üç ayrı şekildedir.

Yaygın kanaate göre, Eski Türkçede isimlerden sonra kullanılmış olan +(I)ğ, +(I)g şekillerinde bulunan ğ/g ünsüzleri eriyince yardımcı ünlüler +I₂, Eski Oğuz Türkçesinde³ isimlerle birlikte iyelik ekleri ve zamirlerden sonra da yükleme hâli eki olarak kullanılmıştır (Ergin 1997, 232; Timurtaş 2005, 87). Bu ek aynı şartlarda, bugün İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında dört varyantlı +I şeklinde ünlü uyumlarına girmiş olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Eski Türkçede genellikle işaret ve şahıs zamirlerine gelen +nI₂ ekinin⁴, Eski Oğuz Türkçesinde yaygın olmamak kaydıyla aynı zamanda isimlere de geldiği görülür (Gülsevin 2007, 33). İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında bu ek, sadece ünlü ile biten kelimelerden sonra +nI şeklinde dört varyantlı olarak kullanılmaktadır.

Eski Türkçede bütün iyelik eklerinden sonra kullanılmış olan +n eki, Eski Oğuz Türkçesinde⁵ sadece teklik 3. şahıs iyelik ekinin sonra görülür (Ergin 1971, 109; Timurtaş 2005, 87; Ercilasun 2004, 185; Özkan 2009, 115). Eski Oğuz Türkçesindeki bu kullanım, İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında korunmaktadır.

¹ Yükleme hâlini; Vecihe Hatiboğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde “Ad görevindeki sözcüğün taşımakta olduğu kavramın etkilendiğini bildiren durum” (Hatipoğlu 1972); Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde “Eylemin en dolaysız biçimde etkisi altında kalan ögeyi gösteren durum” (Vardar 2002, 37); Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde “Geçişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği yani fiildeki işlevin etki bakımından üzerine yüklendiği adın içinde bulunduğu durum” (Korkmaz 2007, 247) olarak tanımlamaktadır.

² Bu yazıda, nesne nedir veya ne değildir meselesi üzerinde durulmayacaktır. Zira, nesnenin ne olduğu hakkındaki görüşler muhtelifdir. Nesne, sadece yapma bildiren (geçişli) fiillerin etkisindeki unsur olarak ele alınmıştır.

³ Muharrem Ergin, Eski Oğuz Türkçesinde yardımcı ünlülerin ğ/g düştükten sonra yuvarlaklaşmamış olmasını teklik 3. şahıs iyelik eki gibi yazılmış olabileceğine bağlamaktadır. Ergin 1951, 304.

Mustafa Canpolat, ğ/g ünsüzleri düştükten sonra Eski Oğuz Türkçesinin bir hususiyeti olarak yardımcı ünlülerin yuvarlaklaşması icap edeceğini hatırlatmak suretiyle ekin +(I)ğ, +(I)g’dan geleceğini iddia eder. Ona göre bu ek; *beni*, *seni* zamirlerdeki yükleme hâli ekinin yayılmıştır. Canpolat 1992, 11.

Mecdut Mansuroğlu, ekin menşeyini zamir çekimlerindeki +nI₂ ekine dayandırır. Mansuroğlu 1949, 501-518.

⁴ +nI₂ eki, Eski Uygur Türkçesinde işaret ve şahıs zamirlerinden sonra kullanılmakla birlikte isimlerden sonra da görülür; *buz+ni*, *suv+ni*, *yanturdaçı+ni* vb. Ercilasun 2004, 281; Gabain 2007, 64.

⁵ Bu ek, kimi araştırmacılara göre +(s)I(n) şeklinde iyelik ekinin bir parçasıdır. Gürer Gülsevin +n’yi, teklik 3. şahıs iyelik eki olarak değerlendirir ve bu ek üzerinde; *eteg+üm dut-*, *eteg+ün dut-*, *eteg+in dut-* örneklerinde görüldüğü gibi eksiz yükleme hâli bulunduğunu belirtir. Gülsevin 2007, 14-15. Aynı görüş için ayrıca bkz. Kerimoğlu 2007, Başdaş 2008, Başdaş 2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

1. Yükleme Hâli Eklerinin Kullanılışı:

Bu çalışmada yükleme hâli eklerinin (+I, +nI, +n); isim kök ve gövdelerinde, çokluk ve iyelik eki almış kelimelerde ve zamirlerde (şahıs, işaret, dönüşlülük, soru ve belirsizlik zamirlerinde) kullanılışlarına yer verilecektir.

1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde:

- iki yünnen sora *gēlni* getirelle (Urm, 29-20).
- *bu toxumu* aparasan (Krd, 1-5).
- *üzüüyü* getirerdiler (Znc, 6-148).
- *almanı* aradan böl'dü (Erd, 1-21).
- evvel *cümeni* tutallar (Znc, 2-61).
- eğli çatmiyan *uşaxlar*, biden *radyonu* açanda (Urm, 68-35).
- indi *düyünü* adam bi şey bülmür (Krd, 8-393).

1.1.1. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde nesne görevindeki bazı isimlerin “belirli”liği, işaret sıfatları ve “bir” kelimesi ile sağlandığı için ayrıca yükleme hâli ekine ihtiyaç duyulmamıştır:

- yeñi içinde kavuğıla *қан* tutardı, fi'l hâl *ol қан* bağırsağdan oğlanuñ boğazı üzerine ağıttı (EATE, 35).

- tañrı buyruklarından *bir buyruk* yerine getürse (EATE, 35).
- ya'nî her kim *bir mü'mîn* hañâ ile öldürse, *bir kul* azâd eylesün (EATE, 35).

Eski Oğuz Türkçesindeki bu özelliğin İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında korunduğunu gösteren örnekleri görmek mümkündür:

- *bu yazıx gız* hansı ğapıya apardı. (Slm, 2-136).
- su, yığışar *olar sél*, biy gün *bu davar* köküynen *aparar* (Urm, 41-12).
- bular gene *birbiri* sürteler yere (Slm, 14-3).
- bular başlılla orda *birbiri* tanıyala (Urm, 24-139).
- ğız *oğlan* ki *birbiri* gördü beyendi iş yerinde, çölde, baxçada (Urm, 27-35).
- gét -gel *olar*, hatda *birbiri* ğonax çağırmax (Urm, 63-38).

1. 2. Çokluk Eki Almış Kelimelerde:

- *partarları* da apardı (Slm, 14-6).
- bı avrat, *yumurtaları* götdü getdi (Erd, 1-486).
- xanım *ğoyunnarı* emişdirerdi (Mgn, 13-212).
- *ğuduz düşmenleri* çal, bayrağımız (Urm, 1-189).

1. 3. İyelik Eki Almış Kelimelerde: İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında iyelik ekli isimler, ileride temas edileceği üzere kimi zaman yükleme hâli eki almadan belirli nesne olmakla birlikte, daha çok bu ek ile belirli nesne olmaktadır.

Teklik 1. Şahıs:

- men büyükün *ğızımı* adaxlandırmişam (Znc, 15-303).
- *menim erimi şah néynir* (Krd, 1-32).
- bi den de *oğlumu* bıraxtım (Erd, 30-1434).
- sen *ğereh benim ölümümü* déyesen (Slm, 9-16).

Teklik 2. Şahıs:

- men alacayem *sēn ğızını* oğluma (Urm, 68-20).
- *ğelbiyi* éyle ğeni. yaddan çıkaxtmam seni (Urm, 35-29).
- *ğuyruğunu* salla çaya (Urm, 47-162).
- ne *başuvu* örtüfsen esli örten şalları (Erd, 19-47).
- *senün pambuğuyu* yél aparsın (Erd, 17-147).

Teklik 3. Şahıs:

- *azerbaycan dağlarını*, odlu sulu *bağlarını* sévib séçib ğalarmışlar (Urm, 1-201).
- *bu geçinin sözlerini* öz yuvasında éşidirdi (Urm, 40-8).
- benim *o pulumu cōherin pulunu* geti (Urm, 14-5).
- her biri *menim ğızımın gözünü* yaxçı élesē (Erd, 1-773).
- bu durdı, *ğızın ğéyindirdi* (Slm, 2-141).
- oğlan su tökermiş, ğız *birçeyin* yüyermiş (Krd, 3-188).
- *hamam xurdasın* özleri götürmezler (Znc, 8-233).
- *ilin ahır çerşembesin* tutaşıx be (Urm, 76-23).
- *munun suyun* çığatdıla, *munun paltarın* ğéydirdile, geldiler éve (Erd, 15-204).
- beli vardi, *ikisin, üçün* kesen vardi (Srp, 4-39).

Çokluk 1. Şahıs:

- *çaylaımızı, boylaımızı* sayax (Urm, 58-83).
- şah, gelse bira, *dedemizi* yanadıracax (Erd, 1-208).
- *bizim boynumuzu* vuracaxlar (Krd, 8-486).
- *üstümüzü* yamıyerdıx (Krd, 8-484).

Çokluk 2. Şahıs:

- durun *malızı* aparın, *davarızı* aparın çöle (Slm, 4-75).
- buyurup: *her işinizi* yüngül tutun, ağır tutmayın (Urm, 7-70).
- *libasuzu* verün me'ne (Erd, 1-145).
- éliyebilesiz *üzüzü* islah *éliyesiz* (Urm, 70-40).

Turkish Studies

Çokluk 3. Şahıs:

- sekgiz év bir_olur, *pullainı* yığilla bi yére (Urm, 22-42).

- *bu géçinin sözlerini* öz yuvasında eşidirdi (Urm, 40-9).

1. 3. 1. Türkçenin tarihî dönemlerinde (Eski Türkçe, Eski Oğuz Türkçesi, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde) yükleme hâlindeki iyelik ekli isimlerin, ayrıca ek almaksızın “belirli” nesne olarak kullanıldıkları görülmektedir (Sev 2007, 190).

Örnek olarak Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde:

- *derdüm* bilen sensün benüm, *dermân nedür eyle baña* (EATE, 34).

- *tütuban yigidüm* öldürmesünler (DK, 191-6).

- ölene bak *gözün* aç, dökilir saçal u saç (EATE, 34).

- *canuñ* maña virür-misin (DK, 164-13).

- *ğafillüce senüñ başuñ* men keseyin-mi (DK, 196-11).

Tarihî metinlerde görülen bu örneklerde iyelik ekli nesnelere yükleme hâli eki almadan “belirli”lik ifade edebilmesi, iyelik ekinin nesneye kazandırmış olduğu belirlilik sayesinde. Bir başka açıdan iyelik eki, eklendiği ismi herhangi bir şeyle ilişkilendirerek onu genellikle uzaklaştırıp “belirli” yapar. İyelik ekinin söz konusu bu işlevine bilim adamları da dikkat çekmektedir (Grønbech 1995, 84; Korkmaz 2003, 262; Karahan 2011, 257; Başdaş 2009, 624).

Benzer biçimde İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında eski şeklin devamı olarak, daha çok şiir dilinde olmak üzere, iyelik ekli nesnelere yükleme hâli eki almadan kullanıldığı örnekler yer alır:

- évin yıxısın, ne yatmısan, *arvadım* apardılar (Slm, 14-1).

- piyâle gözleri *ağlım* apardı (Erd, 17-2).

- bi nefer çavan adam gelib *senin gızın* istiy (Slm, 11-18).

- allah *senin şefan* vérsin, inşallah da yaxÇı olarsân (Slm, 5-29).

- *ğurx igidün* al “senin kırk yigidini al” (GAT, 220).

- sen, *adrésiyn* yaz véy bize (Urm, 47-95).

- xob, sen_ *oğlun* véreýsen bu derbiş_apa'ra, ya sen véreýsen? (Erd, 1-43).

- dédi: gıblı âlem sağ_olsun, gét *gızun* geti, gızunnan xeber_al (Erd, 1-448).

- dede kâtıb, *özün* yorma hāvādı (Urm, 13-53).

- *senin rüzün* vérdim bí terefin ö_üne (Znc, 11-277).

- *ğapımız* yol_éyledin (Urm, 21-32).

Urmiye ağızlarında, teklik 2. şahıs iyelik eki almış isimler yükleme hâlinde olduğunda yaygın olarak *+IyIn* şekli ortaya çıkmaktadır⁶. *+IyIn* şekli, iyelik eki (*Iy<In*) ile Türkçede pekiştirme işleviyle kullanılan *+n*⁷ ekinin terkiibinden oluşmuştur. Ayrıca bu terkipte iki ünlü

⁶ Oğuzca ağızlarında teklik 2. şahıs iyelik eki almış isimlerin, yükleme hâliyle birlikte yönelme hâlinde de ortaya çıkan değişikliklere dair diğer görüşler için bkz. Gemalmaz 1995, 281; Menz 2004, 2113-2118; Başdaş 2011, 739-746.

⁷ *-n* ekinin pekiştirme için kullanılması hususunda bkz. Üstüner, 95-96.

arasında kalan iyelik ekindeki *ñ* ünsüzü, *y*'ye dönüşmüştür. Kısaca *adıyın* örneğinde; *ad-ı-ñ-ı-n*>*ad-ı-ng-ı-n*>*ad-ı-Ŋg-ı-n*>*ad-ı-Ŋğ-ı-n*>*ad-ı-Ŋy-ı-n* (Daşdemir 2008, 8-9; Doğan 2010, 120):

- meselem; *adıyın* goydum hoséyn (Urm, 40-91).
- *sazıyın* getir, köhliyim (Urm, 58-93).
- *emānet diniyin* dināra satma (Urm, 28-344).
- bi nesiyetdi yanı *tamam işleriyin* yér be yér_éle (Urm, 43-2).

1. 4. Zamirlerde:

1. 4. 1. Şahıs Zamirlerinde:

Teklik 1. Şahıs: Azerbaycan sahasında teklik 1. şahıs zamiri *men*'dir.

- sen *meni* üç defe tutdun (Slm, 1-37).
- seni de öldürer *meni* de (Krd, 4-286).

Teklik 2. Şahıs:

- *seni* meçiTden getiriple, élééple oğul (Urm, 24-55).
- şahun_arvadı, *seni* istéy (Erd, 6-317).

Teklik 3. Şahıs:

- *onu* sağan gelinin xınalayım_eline (Urm, 1-242).
- çün bu *onu* aparmışdı (Erd, 29-89).

Çokluk 1. Şahıs:

- sesin Çıxatma, *bizi* öldürelle (Slm, 30-12).
- şah *bizi* dēvet éliyib, şama gonağux (Krd, 3-261).

Çokluk 2. Şahıs:

- dédi: day men de *sizi* öldürmürem (Erd, 29-948).

Çokluk 3. Şahıs:

- *olai* özüz aparaçağsız (Slm, 3-46).
- *oları*, goyalla, asalla goynuna (Urm, 56-54).
- neneleri gönderir_oları odu'na (Erd, 27-10).

1. 4. 2. İşaret Zamirlerinde: İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında işaret zamiri olarak *bu*, *o* ve bunların çokluk biçimleri *bular*, *olar* ile *bura*, *ora* kullanılmaktadır.

bu: İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında işaret zamiri *bu*, yükleme hâli ekiyle çekimlendiğinde hem *b* hem de *m*'li kullanılır:

- *bunu* men doğğuz yaşında oxumuşam (Urm, 28-41).
- *bunu* gereh men bülem (Krd, 1-40).
- gelir *munu* ki apara toxtada (Urm, 24-83).
- *munu* göyéllar karvanu üsdüne (Erd, 17-72).

Turkish Studies

Bu ağzlarda ayrıca, zamirin ünlüsünde bazen *u>ı* şeklinde düzleşme meydana gelir:

- xulāse; *bını* saxlıllar (Urm, 58-37).
- getirille derbarın ğapısında *bını* salılla yere (Erd, 29-25).
- *minı* néynirih, *minı* harda saxlıyacax, te teer? (Urm, 9-156).
- *minı* apardılar (Mgn, 17-279).
- *minı* almışam (Znc, 2-65).
- oğlan *minı* tanımadı (Erd, 17-263).

o:

- men *onu* demirem (Urm, 28-58).
- ğoyun saxlardıx, *onu* ğırxardıx doğuzdurardıx (Mgn, 18-324).

bular:

- men, gédim *buları*, bi hoğkabazlığınan yuvalarınnan çıxadım (Urm, 40-10).
- diyer ki *buları* apar azdır (Krd, 3-2).

Bu zamir, İran (Azerbaycan) Türk ağzlarında kimi zaman ünlüsü düzleşmiş şekilde (*bılar*) görülür:

- *bıları* xonnarda aparılla oğlan *évine* (Urm, 6-27).
- bu sefer *bıları* da temizledile, düzeltdi'ler (Erd, 1-201).

olar:

- evvel tutardıla *oları*, indi ama bulağı, bir *az* yığışdırmışıx (Urm, 33-49).
- neneleri gönderir *oları* odu'na (Erd, 27-10).

bura:

- *buranı* sabahlarım éle bil alaıaxsan (Slm, 4-35).
- biz *oralıydıx*, hész *buranı* tanımırdıx (Urm, 28-133).

ora:

- feğet orda o belinen *oranı* ğazarsan (Slm, 4-39).
- gédim *annan* sora *oranı*, men, söküm on *altı* il bınnan ğabax (Urm, 48-10).
- duralla, üç yannan gédelle, *uranı* oyallar (Krd, 3-128).

1. 4. 3. Dönüşlülük Zamirlerinde: İran (Azerbaycan) Türk ağzlarında kullanılan dönüşlülük zamirlerinden biri, *öz'*dür.

Teklik 1. Şahıs:

- *özümü* ğatma! (Urm, 28-75).
- men *özümü* vurum anbar *évine* (Krd, 5-354).

Teklik 2. Şahıs:

- sen hiner_elerşen, _özüü atasan_ ağ goçu üssüne (Erd, 18-193).

Teklik 3. Şahıs:

- bu gız, _özünü vırır biyābene gerenguluxda (Urm, 24-87).

- nem_ _özünü atdı suya (Urm, 56-4).

Çokluk 1. Şahıs:

- oğlanā çox _özümüzü görsetmez dıx (Urm, 20-39).

- gelseler, _özümüzü de öldüreller (Mgn, 20-435).

Çokluk 2. Şahıs:

- xāş_ _éliyem _özüzü bi meerrif éliyesiz (Urm, 52-4).

Urmiye ağızlarında dönüşlülük zamiri niteliğinde ayrıca *bile* vardır. Bu zamir, bütün hâl ekleriyle birlikte çok canlı bir biçimde kullanılmaktadır (Doğan 2010, 137). *Bile* zamirinin, yükleme hâli ekiyle kullanıldığı örnekler şu cümlelerde görülebilir:

Teklik 1. Şahıs:

- gābaxça görmüşdü *bilemi* (Urm, 3-56).

- apardıla öz_ _émimize *bilemi* (Urm, 9-63).

Teklik 2. Şahıs:

- *bileni* deniz kenarına maşınla götürecem⁸.

Teklik 3. Şahıs:

- ayrı adam, _istirdi *bilesin* (Urm, 3-56).

- orda defn_ _élelle *bilesin* (Urm, 19-29).

Çokluk 1. Şahıs:

- gizlenerdiñ, biri yelerdi, tapardı *bilemizi* (Urm, 10-15).

- *bilemizi* gere basmıya (Urm, 21-8).

Çokluk 2. Şahıs:

- sél geli, körpi yıxılır; sél, *bileyzi* apara (Urm, 41-27).

Çokluk 3. Şahıs:

- sengerden déyélle ki vırax *bileleni* (Urm, 9-149).

- apardı gezenfer gediyyinde bağladı topa *bilelerni* (Urm, 19-50).

1. 4. 4. Soru Zamirlerinde: İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında soru zamiri olarak genellikle *nemene* “ne”, *kim*, *hansı*, *ne* kullanılır. Taranan metinlere göre soru zamirlerinin yükleme hâli ekiyle kullanımını şu örneklerde görmek mümkündür:

⁸ Bu örnek, bölge konuşurlarından soruşturma yoluyla temin edilmiştir.

nemene “ne”:

- *her nemneni* ahilla meselem (Urm, 47-25).

kim:

- *dédi: emi, sen kimi* alarsan? (Urm, 8-113).

- *kimi* getireydim *ğurban?* (Krd, 9-605).

ne:

- *onun neyin* öldürüsen, o bi dene biçäre adamdı, o annamır ki danışmağı (Erd, 30-1001).

1. 4. 5. Belirsizlik Zamirlerinde: İran (Azerbaycan) Türk ağzlarında belirsizlik zamiri niteliğinde genellikle *hamı* “hepsi”, *özge* “başkası”, *zat* “şey”, *here* “herkes”, *kimse*, *herkes*, *biri* yer almaktadır. İncelenen metinler dâhilinde bu zamirlerin yükleme hâli ekiyle kullanılmış olanları şu örneklerde görülebilir:

- ata-baba şuğulları ki vardı, *hamını* görmez ki (Urm, 60-14).

- *ğeşêh*, bu ÇöÇeleri bu dilenÇi aÇır, *hamısın* doldurur (Slm, 7-5).

- *pay vérmiyen kimseni*, *ğırnısı* hex keseni *ğargıyıb* hecv_éderdi (Urm, 1-247).

- elân da gene éle hemen_o *zaddarı* ekéller (Erd, 2-44).

- ekineceymizi, *zadımızı* yığarığ_aparırık éve (Urm, 59-19).

- birden bahardın *birini*, bir *ğızı* bir_oğlan istiri (Urm, 8-25).

- *o birisini* de kesdi (Erd, 29-135).

1. 5. Yükleme Hâli Eklerinin Ünlü Uyumlarına Göre Durumu:

1. 5. 1. Kalınlık-İncelik Uyumu: İran (Azerbaycan) Türk ağzlarında yükleme hâli ekleri, kimi zaman ünlü uyumlarına aykırı düşer. Kalınlık-incecik uyumu bu ağzılarda, daha çok, eklerin incelme yönünde değışmesinden dolayı bozulmaktadır.

1. 5. 1. 1. İsim Kök ve Gövdelerinde:

- *ilanı* iki bölür atır balaları yéyir (Slm, 13-11).

- *bu axÇa siÇanı* ançax, özünü yıxdı éve (Slm, 21-39).

- *ğızı* ya indi oğlannan *ğız* biybiyi ister (Urm, 2-7).

- tutullar ölmemiş ona *bir yasi* (Urm, 1-118).

- *yırtıx tumani* sen géyeceksen (GAT, 218).

- *soani*, sebzeni zādı *ğarışdıralla* (Srp, 3-56).

1. 5. 1. 2. Çokluk Eki Almış Kelimelerde:

- *héyyanlari* (GAT, 60).

- *azadixaxlari* zehmete salmağ için (GAT, 218).

1. 5. 1. 3. İyelik Eki Almış Kelimelerde:

- *ğardaşlarımı, bacularımı, ata anami* orda görerem bilelerin (Urm, 27-6).

Turkish Studies

- *başuyi* niye bağlamışen (Urm, 24-61).
- Çeker iki *ğardaşlarını* da öldürdürür (Slm, 16-74).
- *üs donumi* (GAT, 60).
- *başuyi* “senin başını” (GAT, 219).

1. 5. 1. 4. Zamirlerde:

- *buni* pişiymişem, yiyen yoxdı (Slm, 18-9).
- *buni* mēmülen böyüh babalar (Urm, 40-87).
- *muni* yıxtıla, orda saxladıla (Urm, 43-10).
- sen téz *oni* ğöti (Slm, 13-22).
- evvelen *oni* bulendiguynan seslirix (Urm, 62-34).
- yaxşı ki men, *onı*, o yére ki geğecey idik (Erd, 22-14).
- *bulari* balov’un gözel şailleri ve aşıxları oluplar (Urm, 27-240).
- *bunlari* ki aparır (Slm, 16-3).

1. 5. 2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu: İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında düzlük-yuvarlaklık uyumu ise genellikle yükleme hâli eklerinin düz ünlülü şekilleriyle bozulur:

1. 5. 2. 1. İsim Kök ve Gövdelerinde:

- *vér mene ğülü* (Slm, 9-19).
- *bu ölüni* geşeh Çıxadar (Slm, 7-17).
- *guzumı* (AT, 136).
- *otu* yandıralla, meselem üsdünnen atılalla (Urm, 31-11).
- bi dene mesul *bu sözi* diye (Urm, 42-24).
- biz gereh *u yüni* eyiréydıx (Krd, 8-503).
- onnan sora *noğlı, pulı* seperdi (Znc, 10-259).
- eşitse herkes *bu sözi*, mın için bi dene ayıxlıx yarana (Erd, 22-73).

1. 5. 2. 2. İyelik Eki Almış Kelimelerde:

- *daluvi* (AT, 111).
- *yusufuvi* (AT, 176).
- *gönlüvi* (GAT, 219).
- ğız dene eşşeyi *yüküni* yühlüyeller, aparallar buların évlerine (Slm, 7-24).
- ne *üzünü* vuçuri, ne de ğeresin eyninnen çıxardi (Urm, 70-41).
- *başuzı* aşığıya salun (GAT, 218).
- baba, yéyin, *sözüzi* ğebül élerem (Urm, 8-55).

1. 5. 2. 3. Zamirlerde:

- *bunu* évlendireller (Slm, 13-23).
- o zaman biz, *buni* göyardıx samana guylardıx (Urm, 1-87).
- dédi: valla, meni, ağam yollıyıp *bunu* (Erd, 30-508).
- at *munı* götdi (Slm, 2-154).
- çox adam, bilmez *munı* (Urm, 35-39).
- *onu* def éler (Slm, 14-31).
- *onu* yuyurdıla (Urm, 30-35).
- xeyir, bu *onı* beyenmeseydi (Znc, 7-180).
- men de *onu* tanımırdım (Erd, 22-68).
- o yap *özümüzi* diyirem (Urm, 50-9).

Zencan bölgesi ağzından derlenmiş atasözlerinin yer aldığı bir metinde ünlü ile biten isimlerdeki yükleme hâli eki +nU, genellikle yuvarlak şekilli kullanılarak uyumu bozmuştur (Gökdağ 2010):

- çox danuşmax *dananu* gurda vérer.

1. 6. Yükleme Hâli Eklerinin Diğer İşlevleri:

1. 6. 1. Yükleme hâli eki, Türkçenin tarihî metinlerinde çok farklı yerlerde görev üstlenmiştir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde şahıs ve işaret zamirlerinin *birle*, *teg*, *üçün*, *üze* çekim edatlarıyla birleşmesi yükleme hâli eki vasıtasıyla olur: *anı birle*, *sini birle*, *bizni teg*, *munı teg*, *anı için*, *bizni için*, *munı üze* gibi (Sev 2007, 245-248). Şahıs ve işaret zamirlerinin bu edatlarla yükleme hâli eki alarak birleşmesine Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Oğuz sahasında istisnalar dışında rastlanmaz. Yükleme hâli eki, bu dönemlerde yerini ilgi hâli ekine bırakmıştır.

Bundan başka, tarihî dönemlerde yükleme hâli ekinin; ilgi hâlinde⁹, bir başka deyişle isimler arasında ilgi kurmak işlevinde de kullanıldığı görülür. Çağatay Türkçesi metinlerindeki bazı örneklerde +nI₂ eki, aynı zamanda isim tamlamalarında ilgi hâli eki işleviyle¹⁰ kullanılmıştır:

- *Efrâsiyabnı* oğlu “Efrasiyab’ın oğlu” (ÇEK, 65).
- *Yığlamaqıñnı* sebebi “senin ağlamanın sebebi” (ÇEK, 65).
- kişileriniñ *atını* tavışı “onun kullarının atının gürültüsü” (ÇEK, 65).
- begler ve bahadurlarınıñ *barçanı* köñli bir idi “beyler ve yiğitlerin hepsinin gönlü birdi” (ÇEK, 65).

Yükleme hâli eki, örneği az olsa da, isim tamlamalarında ilgi hâli eki yerine Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde de kullanılır:

- ve 'âkil oldur kim bu günlük 'ömriñi *beğası* böyle olıcağ ol mülk-i câvidân elden çıkarmaya (EATE, 27).
- Avvalğı bab *gökleri* ilkin neden *yaradıldığın* beyân kıılır (EATE, 36).

⁹ İlgi hâli, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde “tamlamalarda bir adın bir başka adla ilgili olma durumu” olarak tanımlanmaktadır. Korkmaz 2007, 129.

¹⁰ János Eckmann, bu ekin ilgi hâli yerine günümüz Özbek ağzlarında da kullanıldığını bildirir. Eckmann 2003, 65.

Günümüzde ayrıca Kumuk ve Karaçay-Malkar lehçelerinde *+nI* eki, hem yükleme hem de ilgi hâli eki görevinde kullanılmaktadır (Zeynalov 1993, 90).

Leylâ Karahan; tarihî metinlerde her iki ekin birbirinin yerine kullanılmasını, ortak işleve sahip olmalarına bağlar¹¹. Yükleme hâli ile ilgi hâli eklerinin, eklendikleri unsurlara “belirlilik” kazandırmak suretiyle aynı işlevi paylaştıklarını belirtmektedir. Başlangıçta geniş bir kullanım alanına sahip olan yükleme hâli ekinin, yerini zamanla işlevlerindeki paralellikten dolayı ilgi hâli ekine bıraktığını ve işlevini nesneyle sınırlandığını dile getirir (Karahan 1999, 605-611).

Tarihî metinlerdeki bu özellik Salmas, Urmiye ve Erdebil ağızlarında devam ettirilmektedir. Bu ağızlarda yükleme hâli eki *+nI* ve *+I*, isim tamlamalarında ilgi hâli eki¹² yerine yani isimlere “belirli”lik kazandırmak işleviyle de kullanılır:

- bu ğedir_ı yétişir_ı bi dene ayını yana (Slm, 22-3).
- miyandab’a yétişende dééy: osmannı goşunu, kömeĥ geldi, türkiye’ni osmannısı (Urm, 58-32).
- meselen cävan_ı olanda ğebir daşını üsdünde bi darax bi de ayna, güzgi ekizi çıxadardılar (Urm, 27-181).
- ğış ğéceleende de évde oturan, évde oturi; otumıyañ, ğonşusunu évine ğédē, ğehveye ğéder (Urm, 65-4).
- ğedim_ı amma evvel ğüni acı halva çalalla, diyelle: ölünü acı halvası (Urm, 3-66).
- o ğedim éhtiram ğalmıyıptı cavannañ ğocanı arsında (Urm, 41-34).
- balō kendinde bayramnar éle azerbaycanı ayrı yérreri kimin çox tenteneli ve çox gözel bergüzār_ı olar (Urm, 27-291).
- yumuldu ibrahım’u üstüne (Erd, 1-75).
- gül-ü mōla, düşdü; derbiş, tüşdü ğazanı içi’ne (Erd, 1-115).
- bi dene ğuş ğeldi otdu onū ğolunu üstünde (Erd, 18-6).
- men ğédirem_ı o ğoyunu içinde bi dene ğara ğoş var (Erd, 30-47).
- benim sözüümü ’hamısın bildi (Erd, 30-798).
- arvaş_ı ersin get ge, atu ayağunu altına (Erd, 30-1120)¹³.

Yükleme hâli ekleri Salmas, Urmiye ve Erdebil ağızlarında zamirlerin ilgi hâlinde de kullanılmaktadır:

- meni ağam var (Slm, 14-29).
- ğe, bu seni sefandı, mını işğinē (Slm, 1-45).
- göyden üş döt dene alma düşdi. biri seni, biri hacını, biri o hacını, biri meem_ı uşaxlaamın, biri de benim (Urm, 47-181).

¹¹ Yükleme hâli ile ilgi hâli ekleri arasındaki işlev yakınlığına Kaare Grønbech de dikkati çekmiştir. Grønbech 1995, 141.

¹² İlgi hâli eki isme sahiplik, mensubiyet, ilgi, belirtme gibi anlamlar vermektedir.

¹³ Jahangir Karini çalışmasında isim tamlamalarındaki bu ekleri, ilgi hâli ekinin ünsüzü düşmüş şekilleri olarak değerlendirmiştir. Karini 2010, 133.

- *senü évün* yuxarı başında eşşek niye var? (Erd, 17-434).
- *dédi: éybi* yoxdu, *sizü işüz* olmasın (Erd, 1-144).
- *bunu atın, patların* yığışdırar, *ğetirer* (Slm, 14-19).
- *ğörer* belé bi dene *ğızdı* ki misli yoxdu *munu* (Slm, 4-25).
- bunu béle *dédiği* zamanda bu hekim, *bunu çarasın* *éledi* (Urm, 28-177).
- *böyüh* babası, *munu adın* *ğulağına* çağırırdı (Urm, 46-43).
- bu *çıxdı* *ğetdi*. *erz osun*, *bunu üstünnen* bi on bés gün *ğeçmişdi* (Erd, 22-60).
- bu el *élér*, *ayağın* *ğoyér* *munu ayağın* *üsdüne* (Erd, 17-35).
- o *ğümüş* pulu atar *onu iÇine* (Slm, 3-8).
- arvatdar da ki o meylisin *öz évinde* olalla, o adam ki *ölüb onu öz évinde* (Urm, 29-13).
- *ğetdün* barmağın *ğoydun onu üstüne* (Erd, 1-292).
- inğılabdan *ğabaxda* *éle* bergisi var *ıdı buranı* (Urm, 18-48).

Yükleme hâli ekinin bu kullanımı, tek örnekle, Zencan bölgesi ağzından derlenmiş atasözlerinin yer aldığı bir metinde de görülmüştür (Gökdağ 2010):

- Eti derisi *sizi*, sümügü bizim.

Bugün yükleme hâli eki, aynı zamanda ilgi hâli eki yerine¹⁴ Azerbaycan sahasında Derbent (Velikend, Padar, Selik, Bilici, Zidyay, Kazmaları, Tatlar, Muğartı, Kommuna), Tabasaran, Zagatala, Zerdab (Otmanoba) ağzlarında da kullanılmaktadır (Memmedli 2003, 67).

János Eckmann, Çağatay Türkçesi metinlerinde teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra kullanılan yükleme hâli eki *-n*'nin, ilgi hâli eki işlevinde kullanıldığını ifade etmektedir:

- yarar bu *ğasta* *köñül* derdiğá *oğın yarası* “Bu hastanın gönül derdini okunun yarası iyileştirir” (ÇEK, 65).
- *'izârin aksidin* *kün* *ğire* bolur “Yüzünün aksinden güneş tutulur” (ÇEK, 65).
- *Mısr ulusun* *barı* “Mısır ulusunun hepsi” (ÇEK, 65).

İran (Azerbaycan) Türk ağzlarında, Çağatay Türkçesi metinlerindeki bu kullanışa paralel örnekler yer almaktadır:

- bu *ğız* *ğetdi*, *durdu* *nenesin* *yaında* (Slm, 2-26).
- *ğeldi* *mollasın* *yāna* (Slm, 2-70).
- *ğéder* *o birsi* *baçısın* *évine* (Slm, 14-20).
- *hamısın* *şemşiri* var *ıdı* (Erd, 6-424).

1. 6. 2. İran (Azerbaycan) Türk ağzlarında yükleme hâli eklerinin dikkat çekici özelliklerinden biri de zaman bildiren isimlere gelerek fiildeki iş ve hareketin, belirtilen zaman zarfında (içinde, süresince, boyunca) gerçekleştiğini yahut gerçekleşeceğini anlatmasıdır:

¹⁴ Türkiye Türkçesi ağzlarında tespit edilmiş örnekler için bkz. Buran 1996, 131.

- *ğéder, o ğünü* de munun eline h s zat ğelmez (SIm, 4-10).
- *bi ğünneri* bi dene arvadın uşağı olmazdı (SIm, 10-1).
- *o ili* men çox uřax idim (GAT, 227).
- *o ğünü* (GAT, 227).
- *bu ğünleri řenbedi* (GAT, 227)¹⁵.
- *ġeceni* yol ġeden kimseye yoldař olar (GAT, 227).
- ve *ġeceni* yatallar¹⁶ t  sabah da ki toyun  xır ğüniydi (Urm, 27-114).
- Çün  o ġece uzun  udu, *o ġeceni* teđriben y rya kimin danıřardla (Urm, 1-92).
- hətta *o zamanı* ki  k zlerinen cüt  elerd x, ya kel  arabası, kel ġarnısı getirerd x (Urm, 7-16).
- ġız v rille, alilla. *iki ğünü* b y h toy  alınır (Urm, 75-5).
- burda  le uř ğun bizim yasımızdı. *uř ğünü* oturrux me idde (Urm, 63-31).
- benim dedem, men, *b y nneri* ġalmıřam (Urm, 52-96).
- *b y nneri* sen ġet yatgine (Krd, 4-311).
- *ġeceni* olarda ġonax oldux (Krd, 5-348).
- *bir ğünneri*  ağırd x geldi (Znc, 18-373).
- sora *ġeceni* ġaldıla, bu d di ki ġardařlar, indi o ġelini ki aparıfdı olar (Erd, 31-32).
- *bi ğünneri* bi ineh varımış (Srp, 5-29).

Yükleme h li ekinin, zaman bildirme işlevinde kullanıldığı  rnekler Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde de yer alır:

- ol kimse kim hađdan aňa tevfiķ eriře, *řa'b n ayını* oruġ dutsa, bunuň gibi sev b bula (EATE, 37).

1. 6. 3. İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında ġoze çarpan bir diğer özellik ise *bin-* ve *başla-* fiillerinin yükleme h li ekli tamlayıcılar almasıdır:

- bu ġeler heman *ađ atı* miner¹⁷ (SIm, 14-14).
- ġeene ġedir, heman *ġırmızı atı* minir (SIm, 14-23).
- burdan *atdarı* mindile ġ tdile (Urm, 66-27).
- burdan * erxi*¹⁸ minerdim (Urm, 3-42).
- *atdarı* mindile (Urm, 43-13).
- *atı* miner, ġedelle (Krd, 3-223).
- d di: *-deveni* minecađam (Krd, 8-582).

¹⁵ Mahmut Sankaya çalışmasında *o ili, o ğünü, bu ğünleri*  rneklerindeki ekleri, iyelik eki olarak değerlendirmiştir. Sankaya 1998, 227.

¹⁶ Benzer  rnek Kars ili ağızlarında da derlenmiştir : - *o geceyi* yattı. Buran 1996, 131.

¹⁷ *atı min-* kullanımı Kars ve Sivas/Divriđi/Terekeme ağızlarında da tespit edilmiştir. Buran 1996, 132.

¹⁸ * erx*: bisiklet

- bu oğlan minerdi *ulağı*¹⁹ (Krd, 6-378).
- köçende de *atı* minerdi, düşerdi köçün yanına (Mgn, 10-49).
- géyinerdih, minerdih *deveni*, minerdik *atı*, çapardıx (Mgn, 4-46).
- mindih *maşını* (Mgn, 20-466).
- *bu gırmızı atı* sen 'min, o gere *atı* bı minsin (Erd, 1-1021).
- bu gayıtdı; *bi ağ atı* mindi, bi ağ libas géyindi (Erd, 3-17).
- dé üş gün avat başladı bu gıza *tepih atmağı* (Slm, 2-73).
- şahınan vezir başladı *feş taxumağı* (Slm, 29-27).
- başladım *ekinçilği* (Urm, 28-71).
- onnan sora başlalla *toyı* (Urm, 19-8).
- ğarı gédennen sora, gız başlar *ağlamağı* (Krd, 3-200).
- gene bu haman başladı bunnan *démağı* (Krd, 4-313).
- *toyu* başladıla, istedile mını getireler, getdiler *éve* (Erd, 17-225).

Benzer şekilde Eski Oğuz Türkçesi'nde *at* ismi, *bin-* fiilinin tamlayıcısı olduğunda daha çok yükleme hâli ekiyle kullanılmıştır²⁰:

- gitti begler mürveti, binmişler birer *atı* (EATE, 36).
- beliñleyü durdı vü bindi *atı* (EATE, 37).
- *tavla tavla şahbaz atlarını* biz binmişüz (DK, 40-6).
- *tavla tavla sahbaz atlarını* bindiler (DK, 38-6).

Sonuç

İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında, inceleme için başvuru alan metinler çerçevesinde, yükleme hâli ekleri *+I*, *+nI* ve *+n*'nin tespit edilen işlevleri şunlardır:

1) Yapma bildiren (geçişli) fiillerin tesirindeki nesnelere, genellikle çıkarıp “belirli” duruma getirir.

Bununla beraber İran (Azerbaycan) Türk ağızlarındaki bazı örneklerde, tarihî metinlerde görüldüğü gibi, iyelik ekli nesnelere sonra yükleme hâli ekinin kullanılmadığı görülür. Benzer biçimde, “belirli”liği işaret sıfatları ve “bir” kelimesiyle sağlanmış nesnelere kimi zaman yükleme hâli eki işletilmemiştir.

2) İran (Azerbaycan) Türk ağızlarında yükleme hâli eklerinden *+I*'nin incelleme yönünde değişmesiyle bazen kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu görülür. Düzlük-yuvarlaklık uyumu ise büyük oranda eklerin düz şekillerinden dolayı bozulur. Bilhassa, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde olduğu gibi işaret zamirlerde (*buni*, *onı* vb.) görülen uyumsuzluk göze çarpmaktadır.

¹⁹ *ulax*: binek hayvanı

²⁰ Fakat *bin-* fiilinin Eski Oğuz Türkçesinde, *at* dışındaki isimleri tamlayıcı kabul ettiğinde yönelme hâli eki aldığı görülmektedir.

3) Salmas, Urmiye ve Erdebil ağızlarında yükleme hâli ekleri *+nI* ve *+I*, yaygın bir biçimde, isim tamlamalarında ilgi hâli yerine de kullanılmaktadır.

4) Yükleme hâli eklerinin İran (Azerbaycan) Türk ağızlarındaki dikkati çeken bir diğer işlevi, zaman bildiren isimlerde gözlemlenir. Yükleme hâli ekleri bu tür kelimelerde kullanılmak suretiyle fiildeki işin o zamanda gerçekleştiğini yahut gerçekleşeceğini bildirir.

5) Bu ağızlarda *bin-* ve *başla-* fiillerinin yükleme hâli ekli tamlayıcılarla kullanılması karakteristiktir.

KAYNAKÇA

- BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, 7. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- BAŞDAŞ Cahit, “Türkçede İyelik-Yükleme Sorunu Dede Korkut Örneği”, **Turkish Studies**, Volume 3/1, Winter (2008), s. 6-13.
- BAŞDAŞ Cahit, “Orhun Abidelerinde İyelik, Belirtme Ve Yükleme Hâli”, **Turkish Studies**, Volume 4/8, Fall (2009), s. 623-643.
- BAŞDAŞ Cahit, “Doğu Anadolu Ağızlarında Hâl Kavramı Taşıyan İyelikli Yapılar”, **Turkish Studies**, Volume 6/1, Winter (2011), s. 739-746.
- BURAN Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- CANPOLAT Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesi’ndeki Belirtme Durumu (accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, C. 10, S. 1 (1992), Ankara, s. 9-11.
- DAŞDEMİR Muharrem, “Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36 (2008), Erzurum, s. 1-16.
- DOĞAN Talip (2010). **Urmiye Ağızları**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale. (=Urm)
- ECKMANN János, **Çağatayca El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003. (=ÇEK)
- ERCİLASUN Ahmet Bican, **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- ERGİN Muharrem, “Kadı Burhanettin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi”, **İ.Ü. TDED**, C. 4, S. 3 (1951), 30 Haziran, s. 287-327.
- ERGİN Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul 1971. (=AT)
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı-I, Giriş-Metin-Faksimile**, TDK Yayınları, Ankara 1991. (=DK)
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997.
- GABAİN A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2007.
- GECE K. Mehmet (1988). **Serap Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. (=Srp)
- GEMALMAZ Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları**, C. 1, TDK Yayınları, Ankara 1995.

- GÖKDAĞ Bilgehan Atsız, **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, Karam Yayınları, Çorum 2006. (=SIm)
- GÖKDAĞ Bilgehan Atsız, “Hamse Türkleri Ağzı”, **III. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 30 Eylül-1 Ekim, Sakarya 2010.
- GRØNBECH Kaare, **Türkçenin Yapısı** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 1995.
- GÜLSEVİN Gürer, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara 2007. (=EATE)
- HATİBOĞLU Vecihe, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1972.
- KARAHAN Leylâ, **Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- KARAHAN Leylâ, “Yükleme (accusative) ve İlgî (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996**, Ankara 1999, s. 605 – 611.
- KARAHAN Leylâ, “Belirtisiz Nesnenin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine”, **Türk Dili Üzerine İncelemeler**, (hızl. Ekrem Arıkoğlu-Dilek Ergönenç Akbaba), Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 254-262.
- KARİNİ Jahangir (2009). **Erdebil İli Ağzları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. (=Erd)
- KERİMOĞLU Caner, “Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yükleme Hâli Eki Kullanıldı mı?”, **Turkish Studies**, Volume 2/3, Summer (2007), s. 322-331.
- KORKMAZ Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- KORKMAZ Zeynep, **Grameri Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- MANSUROĞLU Mecdut, “Türkçede Zamir Çekimi”, **İ.Ü. TDED**, C.3, S. 3-4 (1949), 31 Mart, s. 501-518.
- MENZ Astrid, “Türkiye Türkçesinin Ağzlarında Yakıştırma (Örnekseme) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler”, **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, C. 2, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2113-2118.
- ÖZKAN Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009.
- SARIKAYA Mahmut (1998). **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri. (=GAT)
- SEV Gülsel, **Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- SÖNMEZ Işık (1998). **Untersuchungen zu den Aserbaidchanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan**, Göttingen. (=Krd, Mgn, Znc)
- TİMURTAŞ Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- ÜSTÜNER Ahat, **Türkçede Pekiştirme**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003.
- VARDAR Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yayınları, İstanbul 2002.
- ZEYNALOV Ferhat, **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi** (Çev. Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul 1993.

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ VE SİMGELER

ä:	a - e arası ünlü
â:	a - o arası ünlü
é:	kapalı e ünlüsü
ê:	e - ö arası ünlü
í:	ı - i arası ünlü
ó:	o - ö arası ünlü
ĩ:	u - ı arası ünlü
ú:	u - ü arası ünlü
î:	ü - i arası ünlü
ā:	uzun a ünlüsü
ē:	uzun e ünlüsü
ê:	uzun kapalı e ünlüsü
ī:	uzun ı ünlüsü
î:	uzun i ünlüsü
ō:	uzun o ünlüsü
ō:	üzün ö ünlüsü
ū:	uzun u ünlüsü
ū:	uzun ü ünlüsü
ĩ:	kaybolmak üzere olan ı ünlüsü
î:	kaybolmak üzere olan i ünlüsü
ḃ:	b - v arası ünsüz
ć:	c - j arası ünsüz
Ç:	ç - c arası ünsüz
P:	b - p arası ünsüz
ǵ:	g - c arası ünsüz
K:	k - g arası ünsüz
T:	t - d arası ünsüz
κ:	k - ç arası ünsüz
ǵ:	art damak g ünsüzü
κ:	art damak k ünsüzü
x:	art damak h ünsüzü
ĥ:	sızıcı ön damak h ünsüzü (k - h arası)
h:	x - h arası ünsüz

Turkish Studies

ı:	r - l arası ünsüz
ı:	r - y arası ünsüz
ı:	düşmek üzere olan l ünsüzü
ı:	düşmek üzere olan n ünsüzü
ı:	düşmek üzere olan r ünsüzü
ı	ulama işareti
<	bu şekilden gelir.
Ø	kaybolmuş, düşmüş sesi gösterir.
+	isimlerle bağlanmayı gösterir.
I	ı, i, u, ü
I ₂	ı, i
U	u, ü